

LEXICONUL PSIHOLOGIEI ȘTIINȚIFICE ÎN *CURSUL DE PSIHLOGIE* AL LUI C. RĂDULESCU-MOTRU

CONSTANTIN STOENESCU*

THE LEXICON OF SCIENTIFIC PSYCHOLOGY
IN C. RĂDULESCU-MOTRU'S "PSYCHOLOGY COURSE"

ABSTRACT: In his late works, such as "The Road since Structure", Thomas Kuhn revised his view on the development of scientific knowledge, described as a succession of stages of "normal science" and "extraordinary research" leading to the replacement of one paradigm by another, and proposed a linguistic approach to the advancement of scientific knowledge based on the concepts of conceptual network and lexicon. I believe that Kuhn's proposal can be used as a heuristic tool for understanding the process of scientific growth, including in psychology. In this regard, C. Rădulescu-Motru's "Psychology Course" from 1923 is an exemplary case, marking the transition from speculative psychology, based on substantialist Aristotelian concepts, to an empirical psychology, based on experimental research – a program initiated by Franz Brentano and John St. Mill. This course thus crowns the Romanian philosopher's efforts to develop a scientific lexicon and reinforce the conceptual network specific to psychology, an approach that places him in synchronicity with the Western philosophical and scientific community.

KEYWORDS: C. Rădulescu-Motru; scientific lexicon; speculative psychology; scientific psychology; empirical psychology.

PORNIND DE LA THOMAS KUHN

În ultimele sale cercetări, Thomas Kuhn a devenit din ce în ce mai preocupat de aspectele lingvistice ale schimbării de perspectivă în știință și de felul în care limbajul este restructurat în funcție de progresul cunoașterii. Astfel, limbajul științific sau vocabularul specific unei anumite discipline științifice trece deopotrivă printr-un proces de adecvare la realitatea fenomenală prin revizuirea descrierilor făcute acesteia, dar și de acomodare la rețeaua conceptuală asociată unui anumit lexicon științific. Drept urmare, comunități diferite vor folosi lexicoane diferite, ceea ce înseamnă că propoziții care sunt asemănătoare din punct de vedere lingvistic vor avea înțelesuri și conținuturi judicative diferite. Totuși, admite Kuhn, depășind conciliabil opoziția ireductibilă presupusă de vechea teză a incommensurabilită-

* Universitatea din București, Facultatea de Filosofie

ții în forma ei lingvistică, „în discuția dintre membrii unor comunități cu lexicoane structurate diferit, asertabilitatea și evidențele joacă același rol pentru ambele părți numai în domeniile (și sunt întotdeauna destul de multe) în care cele două lexicoane sunt congruente”.¹ Schemele conceptuale asociate unui vocabular devin rețele lexicale care organizează lumea fenomenală, astfel încât scheme conceptuale parțial diferite vor structura lumi fenomenale diferite. Un lexicon este o condiție a descrierii lumii, însă fiecare lexicon se poate schimba parțial sau poate fi înlocuit complet de altul, ceea ce duce și la o pluralitate de descrieri ale lumii, unele în succesiune față de altele, altele coexistente, fiecare fiind asociată lexiconului specific unei anumite comunități lingvistice.²

Drept urmare, Thomas Kuhn asociază fiecare lexicon cu o formă de viață în sens tare, ca experiență tribală, ceea ce înseamnă că evaluarea propozițiilor în termeni de adevăr sau falsitate va putea fi făcută rațional pe temeiul utilizării lor într-o comunitate care împărtășește o anumită rețea conceptuală, dar adoptarea unui anumit vocabular și schimbarea lexicală se produc doar din motive pragmatice.³ În acest sens, fizica lui Aristotel este acceptabilă rațional pe baza propriei rețele conceptuale, iar a-l înțelege pe Aristotel presupune narațiuni în termenii propriului lexicon. Progresul științei presupune o evoluție de la un lexicon la altul, așa cum s-a întâmplat în cazul fizicii prin trecerea de la fizica lui Aristotel la fizica de tip galileo-newtonian. Această evoluție presupune diversificare și specializare, creșterea complexității și delimitări din ce în ce mai precise ale domeniilor, așa cum se întâmplă și în cazul evoluției biologice.

În cercetarea pe care o realizez aici îmi propun să aplic categoriile introduse de Kuhn asupra procesului formării și maturizării psihologiei ca știință, așa cum poate fi acesta descris pornind de la cazul publicării de către C. Rădulescu-Motru a *Cursului de psihologie* în anul 1923. În acest sens, îmi propun să realizez o analiză asupra vocabularului utilizat de acesta și să identific principalele aspecte ale trecerii de la psihologia speculativă la psihologia științifică. În cele din urmă, în ciuda reminiscentelor lexicale, cred că Rădulescu-Motru reușește o dublă performanță remarcabilă, aceea de a se sincroniza cu cercetările cele mai recente din domeniu și de a oferi lumii științifice din România un vocabular și o schemă categorială care au configurat o tradiție de cercetare.⁴

C. Rădulescu-Motru recunoaște explicit importanța unui vocabular științific și a rețelei lexicale pentru a legitima un domeniu de cercetare și adoptă punctul de vedere potrivit căruia vocabularul, înțeles ca o condiție prealabilă, este un intermediar care asigură accesul epistemic la faptele cercetate, conferă semnificație cognitivă discursului științific și ghidează cercetarea. În *Elemente de logică* găsim următorul comentariu:

Un cuvânt în vocabularul unei limbi își are sunetul și înțelesul său bine precizat, dar din vocabularul limbei nu putem să știm cu toate acestea ce rol va avea el să joace în diferitele propozițiuni care îl vor cuprinde. Într-o propozițiune el poate servi la o afirmare, și în altă propozițiune, la altă afirmare. Chiar înțelesul lui se poate schimba după finalitatea în care este îndreptată propoziția. Cum este cuvântul, așa este și faptul sufletesc. În-

telesul lui psihologic este un fel de vocabular pentru științele filosofice, nu însuși fundamentul lor.⁵

PSIHOLOGIE SPECULATIVĂ ȘI PSIHOLOGIE ȘTIINȚIFICĂ

Prima miză teoretică care poate fi identificată atât la nivelul presupuzițiilor care ghidează expunerea, cât și al orizontului de înaintare asumat de C. Rădulescu-Motru o reprezintă încercarea de a arăta că psihologia a depășit stadiul speculativ și poate fi configurată asemenea unei științe teoretice și experimentale care se apropie de maturizare, care are un obiect bine definit al cercetării și dispune de instrumente ale cercetării care pot fi operaționalizate eficient din punct de vedere epistemic. Regăsim explicit sau implicit numeroase surse care contribuie la forma și conținutul textului elaborat de Rădulescu-Motru, dominantă fiind înclinația sa spre o situație în actualitate pornind de la tradiția psihologiei științifice, constituită la mijlocul secolului al XIX-lea.

Astfel, în prezentarea domeniului psihologiei și a principalelor direcții de cercetare, Rădulescu-Motru preia clasificarea propusă de Edward Titchener chiar în perioada în care își elabora cursul și care primise consensul unei bune părți a comunității științifice. Cartografierea domeniului psihologiei realizată de Titchener devenise paradigmatică și structurantă pentru toți aceia care se situau în continuarea tradiției psihologiei experimentale inițiate de Wilhelm Wundt, grup în care îl putem include și pe filosoful român.

Așadar, domeniului psihologiei îi corespund următoarele diviziuni⁶:

- I. Psihologia vieții sufletești normale;
- II. Psihologia vieții sufletești anormale.

Psihologia vieții sufletești normale se subdivide în:

- A. Psihologia individuală;
- B. Psihologia colectivă.

Psihologia individuală se împarte în:

- a. Psihologia omenească;
- b. Psihologia animală;
- c. Psihologia comparată.

Psihologia omenească se subîmparte, la rândul ei, în:

1. Psihologie generală;
2. Psihologie diferențială;
3. Psihologie genetică.

Psihologia colectivă se împarte în:

1. Psihologia socială;
2. Psihologia etnică;
3. Psihologia de clasă.

Recunoaștem în această configurare a domeniului psihologiei științifice câteva dintre presuposițiile specifice psihologiei speculative. Mă voi referi în continuare la două dintre ele, și anume utilizarea în continuare a unor concepte de tip substanțialist, așa cum ar fi acela de „viață sufletească”, și, respectiv, esențialist, așa cum este cazul „psihologiei etnice” sau al „psihologiei de clasă”. Ambele concepte aparțin psihologiei filosofice sau speculative.

Conceptul de „suflet” (*psychē*) vine din filosofia vechilor greci și a fost consacrat de Aristotel cu un înțeles substanțialist, fiind definit drept forma sau esența oricărei ființe vii, condiția inteligibilității sale fiind corelația cu un corp, în sensul că sufletul îi asigură acestuia din urmă calitatea de organism. Al doilea moment important este reprezentat de dualismul psiho-fizic elaborat de Descartes și de cercetările expuse de acesta în *Pasiunile sufletului*, ceea ce, după Rădulescu-Motru, a deschis dezbaterea problemei vieții sufletești pe baza unor presuposiții metafizice, de la ocazionalism și paralelism, la materialism și spiritualism. Schimbarea decisivă se conturează în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, odată cu cercetările de psihologie experimentală, în special cele ale lui Gustav Fechner și Wilhelm Wundt, cei care „introduc metoda experimentală în mod consecvent după norma celorlalte științe exacte”.⁷ Această schimbare are consecințe filosofice importante și duce la încercări de înlocuire a conceptului substanțialist de suflet cu unul adecvat din perspectiva unei științe empirice. Urmând modelul științelor naturii, psihologia își asumă cercetarea fenomenelor psihice și proiectul dezvăluirii legilor co-existenței și succesiunii acestor fenomene. Un bun exemplu îl reprezintă modul în care Franz Brentano, urmându-l pe John St. Mill și strategia sa fenomenalistă, definește fenomenul psihic în *Psihologia din punct de vedere empiric*.⁸ Rădulescu-Motru, deși păstrează în lexiconul său conceptul de suflet, în special prin utilizarea expresiei „viață sufletească”, îl resemnifică în *Cursul de psihologie* și îl echivalează cu acela de „viață psihică”, astfel încât cele două devin intersanjabile, iar cel din urmă este corelat cu ideea de „fapte sufletești”.

La fel stau lucrurile și în cazul conceptelor psihologiei colective, așa cum ar fi cazul celui de „psihologie etnică”. Rădulescu-Motru este și de această dată sincron cu spiritul vremii și preia conceptul de *Volksgeist*, așa cum a fost el resemnificat psihologic și antropologic, eliberat de conținutul speculativ și de presuposițiile metafizice și metodologice de tip esențialist cu care fusese încărcat de Hegel și Herder. Asemenea lui Dumitru Drăghicescu, cel care publicase în anul 1907 *Din psihologia poporului român*, Rădulescu-Motru își propune în câteva dintre lucrările sale, de la *Cultura română și politicianismul*, publicată în anul 1904, la *Sufletul neamului nostru. Calități bune și defecte*, publicată în anul 1910, să facă un portret psihologic al poporului român pornind de la condiții și context, astfel încât să detecteze cauze și relații care explică în sens consecințialist anumite uniformități sesizabile la nivel fenomenal. Cu alte cuvinte, așa cum în cazul psihologiei individuale putem înțelege fenomenele psihice numai în măsura în care luăm în considerare și componenta neurofiziologică, în cazul psihologiei colective, vom identifica

legături cauzale similare cu diverse condiții exterioare, de la cele geografice și istorice, la cele culturale, fără a mai postula prioritatea explicativă a unor entități metafizice de tip esențialist, așa cum ar fi „spiritul unui popor”. Schema categorială configurată în această etapă va fi cadrul în care vor fi utilizate ulterior elemente ale unui lexicon speculativ, așa cum se va întâmpla în *Psihologia poporului român* din anul 1937 sau în *Etnicul românesc. Comunitate de origine, limbă și destin*, lucrare publicată în anul 1942. Tensiunea dintre rețeaua conceptuală a psihologiei științifice și elementele nu doar reziduale ale lexiconului psihologiei speculative este neutralizată de Rădulescu-Motru prin plasarea discursului său la un nivel metateoretic în care problemele pot fi elucidate numai prin recursul la conceptele categoriale ale filosofiei, așa cum face, de exemplu, în două perioade diferite ale carierei sale, atunci când publică *Știință și energie* în anul 1902 și, mult mai târziu, *Timp și destin* în anul 1940.

Totuși, ar fi o eroare să interpretăm *Cursul de psihologie* al lui Rădulescu-Motru doar în această cheie simplificatoare a trecerii critice de la psihologia speculativă la psihologia științifică și să ne oprim exclusiv la aceste resemnificări ale unor concepte de tip substanțialist și esențialist care puneau într-un acord fin lexiconul cu rețeaua conceptuală. Angajamentele sale filosofice sunt diverse și plurale, iar orice unilateralizare produce forțat ambiguități care subminează însuși proiectul explicit de a oferi o sinteză în *Cursul* său.

ÎNTRU ORIZONTUL TRANSCENDENTAL ȘI IMEDIATUL FENOMENAL

Devotat cercetărilor din psihologia experimentală, *Cursul de psihologie* al lui Rădulescu-Motru este plasat de autorul său în diferență față de tradiția reprezentată de psihologia descriptivă a lui Brentano și de „psihologia pură” a lui Husserl, aceasta din urmă fiind înțeleasă drept continuatoare a tradiției psihologiei filosofice. Filosoful român este tranșant în această privință: „Negreșit, rodnică rămâne tot partea cealaltă a psihologiei, care pleacă de la experiența vieții sufletești”.⁹ Drept urmare, părțile cele mai consistente ale *Cursului*, și anume, partea a II-a, „Corelațiunile biologice ale sufletului”, și partea a III-a, „Faptele de conștiință”, prezintă conceptele și problemele psihologiei dintr-o perspectivă strict experimentală și factuală prin corelarea fiecărui „element” al vieții sufletești cu suportul său neurofiziologic, pornind de la teza „unității originare dintre viața sufletească și viața materială”.¹⁰ În acest sens, *Cursul* poate fi considerat drept una dintre primele lucrări din literatura domeniului în care este configurată o paradigmă explicativă specifică psihologiei științifice, epurată de prejudecăți speculative.

Totuși, dacă luăm în considerare ansamblul operei sale, vom constata că Rădulescu-Motru a fost preocupat tot timpul de evaluarea filosofică a angajamentelor sale în domeniul psihologiei științifice. În *Elemente de metafizică pe baza filosofiei kantiene*, apărută în anul 1912, Rădulescu-Motru critică așa-numita teză a conștiin-

ței-oglină potrivit căreia conștiința este o receptare pasivă a realității, ceea ce însemna a susține că „Toată știința se funda pe existența unei materii externe, care își impunea tiparul logicei ei pe cea a sufletului nostru”¹¹, și justifică proiectul kantian, și anume, că „trebuia arătat că adevărurile fundamentale ale științei nu se bazează pe simple asocieri de date ale simțurilor, sau pe obișnuințe mintale, ci se bazează pe funcțiunile *a priori* ale conștiinței”.¹² Deși teoria lui Kant despre conștiință este echivalentul unei „revoluții copernicane”, totuși, conștiința în genere este o conștiință formală, adică o conștiință fără conținut. Or, observă Rădulescu-Motru, conștiința constă tocmai în actele de conștiință și nu poate fi concepută în afara lor.¹³ Această limitare a cercetării transcendente a conștiinței îl duce pe Rădulescu-Motru spre proiectul unei cercetări empirice, de tip naturalist, a fenomenului conștiinței, prin luarea în considerare a tuturor condiționărilor conștiinței, așa cum va face în *Curs*, în partea dedicată faptelor de conștiință. Enumerarea acestor grupe de fapte este relevantă pentru lexiconul științific al autorului și dovedește completitudinea schemei sale conceptuale în decuparea categorială a fenomenalității psihice:

- A. Producerea înfățișărilor obiective în conștiință. Sunt înfățișări externe și înfățișări interne. Cele din categoria întâia le numim: lucruri, intuiții, corpuri; cele din categoria a doua: reprezentări sau idei.
- B. Priceperea înfățișărilor obiective, de la cunoașterea imediată până la cunoașterea mediată a judecării.
- C. Eul și atitudinile afective; voința.¹⁴

Pe de altă parte, Rădulescu-Motru dezvoltă și o alternativă metafizică la transcendentalismul kantian prin teoria sa a personalismului energetic, pornind de la principiul că acolo unde cercetarea științifică nu mai poate înainta putem încerca explorări legitime care au un statut deopotrivă orientativ și explicativ cu ajutorul unor ipoteze filosofice care sunt în acord cu rezultatele științei.¹⁵ Rădulescu-Motru propune ipoteza unui „energetism” metafizic centrat pe teza potrivit căreia energia este „substanța ultimă” a universului, iar materia și mișcarea sunt forme ale energiei. Conștiința individuală, ca fenomen necesar și obiectiv, unitară precum universul și în relație cu acesta, asigură necesitatea și universalitatea pretențiilor de cunoaștere, astfel încât din unitatea conștiinței rezultă unitatea, obiectivitatea și universalitatea științei. Singura limită o constituie incapacitatea conștiinței individuale de a ajunge la o cunoaștere integrală și de detaliu a realității universului:

Un spirit care ar putea să întrezărească legea în care se integrează toate transformările conștiinței ar putea, în același timp, să întrezărească și structura definitivă a științei, dar un asemenea spirit nu este dat omului să-l aibă decât ca ideal.¹⁶

Cursul de psihologie al lui Rădulescu-Motru este însă construit într-un cadru metodologic care exclude speculația filosofică, astfel încât nu trece în niciun fel

dincolo sau dincoace de argumentele și constrângerile de tip experimental.¹⁷ Drept urmare, vocabularul filosofic de tip kantian utilizat în *Elemente de metafizică* este resemnificat în modalitate pozitivistă. De exemplu, o discuție despre aspecte energetice este acceptabilă în psihologia științifică în legătură cu simțurile, acolo unde avem de descifrat mecanismele relației dintre excitație și reacțiune.¹⁸ La fel stau lucrurile și în cazul conceptului de „apercepție”, folosit tradițional în filosofie pentru a explica înțelegerea intuițiilor, în sensul că datele simțurilor sunt prelucrate pe baza unor condiții preexistente. Filosofii nu au mers însă în descifrarea acestui mecanism mai departe decât postulatele psihologiei asociaționiste, așa încât numai psihologia experimentală poate asigura naturalizarea conceptului și elucidarea explicativă a celor două probleme corelate apercepției, și anume: cum funcționează memoria asociativă și care sunt înțelesul și structura intuiției.

Drept urmare, purificând psihologia de asemenea angajamente metafizice și speculative, o vom defini drept „știință descriptivă a vieții sufletești”, preocupată de „explicarea faptelor sufletești sub raportul succesiunii și al co-existenței lor”.¹⁹ Această obiectivare a fenomenalului în psihologia experimentală este rezultatul renunțării la substanțialismul aristotelic și cartesian, și duce de la Wundt la Titchener²⁰, Rădulescu-Motru situându-se, prin *Cursul de psihologie*, în continuitatea celor doi. Controversele din jurul asociaționismului și începuturile psihologiei gestaltiste se regăsesc pe deplin în lexiconul dezvoltat de filosoful român, preocupat să identifice elementele unui vocabular în limba română, pornind de la utilizările termenilor în alte limbi. Redau în continuare un fragment reprezentativ din *Curs*, partea a III-a, capitolul al III-lea, paragraful „Analiza intuiției”:

În loc de *intuiție* unii psihologi întrebuițează cuvintele percepție, prezentare, și unii chiar reprezentare. Percepția și prezentarea exprimă însă o parte din condițiunile activității simțurilor, nu procesul psihologic întreg. Intuiția este un cuvânt mai vechi și mai corect. Reprezentare, în tot cazul, este greșit zis. În limba germană, termenul este *Wahrnehmung*; se poate zice însă și *Vorstellung* fiindcă *Vorstellung* (prezentarea) are uneori înțelesul de *Wahrnehmung* (așa cum este la W. Wundt). În limba franceză, traducătorii scrierilor germane, traducând *Vorstellung* prin *représentation* au produs confuzia care a venit și la noi. Intuiția este ceva mai mult decât o însumare de simțiri.²¹

Fragmentul este unul ilustrativ pentru procesul constituirii vocabularului de specialitate în limba română al psihologiei științifice. Într-adevăr, în limba germană, termenul *Wahrnehmung* este utilizat în condiții de sinonimie cu *Perzeption*, pe când *Vorstellung* are înțelesul de reprezentare. De asemenea, Rădulescu-Motru, pornind de la Wundt, adaugă în lexiconul psihologiei și termenul „senzație”, corespondentul lui *Empfindungen* din limba germană, cu înțelesul de elemente senzoriale care nu mai pot fi analizate prin descompunere în alți constituenți mai simpli. Astfel, vom avea de la Rădulescu-Motru încoace trei termeni cu înțelesuri diferite, „senzație”, „percepție” și „reprezentare”, în ordinea complexității, de la senzația elementară la perceperea obiectului și la reprezentarea acestuia în asociere cu un

concept (idee complexă, în termenii tradiției filosofice). Rădulescu-Motru contribuie astfel la fixarea înțelesurilor și dă valoare de utilizare corectă termenilor din limba română care intrau în lexiconul psihologiei științifice. Traducerile ulterioare în limba română vor dovedi că lecția oferită de Rădulescu-Motru a fost asimilată.

CONTROVERSA ÎN JURUL ASOCIAȚIONISMULUI

Înțelegerea psihologiei ca știință a fenomenului psihic obiectivat prin folosirea metodelor experimentale a fost consacrată de Edward B. Titchener, autorul contemporan lui Rădulescu-Motru care a avut cea mai mare influență asupra acestuia. Se consideră că principala sursă filosofică a acestei reconceptualizări din psihologia științifică a fost reprezentată de asociaționismul britanic, iar contextul favorabil a fost reprezentat de declinul introspecționismului. După Beenfeldt, patru caracteristici ale asociaționismului au fost preluate de psihologia științifică, și anume, (1) o perspectivă decompozițională asupra fenomenelor mentale, (2) acestea fiind reducibile la elemente ultime, (3) de natură senzorială, (4) potrivit anumitor regularități asemănătoare legilor, așa cum este cazul legilor clasice ale asociației.²² Recunoaștem în această caracterizare a psihologiei științifice o tradiție care urcă de la David Hume la David Hartley și de la William James și John St. Mill la Titchener. Între altele, metafora înțelegerii psihologiei în termenii unei „chimii a minții”, așadar, asemenea unei științe a naturii, își are originea la John St. Mill și vizează faptul că prin mecanismele asociaționiste putem obține noutăți de tip calitativ. Totuși, în literatura de specialitate este susținut și punctul de vedere că, dimpotrivă, psihologia științifică în forma dezvoltată de Titchener pornind de la psihologia experimentală a lui Wundt, ar respinge și ar revizui asociaționismul în toate aspectele sale principale.²³ Astfel, psihologia științifică din perioada în care Rădulescu-Motru își redacta *Cursul de psihologie* a adoptat teza decompoziționalității în elemente senzoriale mai degrabă ca o atitudine euristică, în sensul că cercetarea trebuie să înceapă cu analiza elementelor constitutive. De altfel, analiza decompozițională este acceptată în aceeași perioadă ca metodă de explorare în filosofie, de la George E. Moore, cu faimosul său articol despre natura judecății, la prelegerile lui Bertrand Russell pe tema atomismului logic, inspirate de convorbirile cu Ludwig Wittgenstein.

Cât privește influența lui Titchener ca autor al unui standard interpretativ în psihologie, este evident că acesta nu poate fi arondat tradiției asociaționiste, așa cum nu este nici cazul lui Rădulescu-Motru. Ambii se raportează critic la psihologia asociaționistă propusă de John St. Mill, iar Rădulescu-Motru o face nu în condiția unui discipol care preia cu devoțiune criticile din epocă centralizate de Titchener, ci într-un mod creativ și original.

Țintele criticii lui Titchener asupra asociaționismului sunt foarte precise și vizează câteva defecte fatale ale acestuia, precum (1) incapacitatea de a deosebi

între cercetarea epistemologică și cea psihologică propriu-zisă, Mill fiind preocupat să arate cum anume este posibilă prin mecanismele asociației producerea de cunoaștere, (2) tratarea ideilor ca entități statice, definitive și compacte, asemenea unor piese pe care le combinăm pentru a obține diverse mozaicuri, (3) folosirea legilor asociației pentru a explica modul în care ideile interacționează, când, de fapt, procesul este mult mai fluid și emergent, asemenea unei chimii a minții.²⁴

John St. Mill se delimitase critic de ceea ce el numea într-un sens foarte cuprinzător, care includea și apriorismul kantian, „Școala intuiției” și formulase principiul epistemologic al empirismului radical potrivit căruia nu există nicio altă sursă a ideilor, trăirilor sau puterilor din mintea omenească și nu avem niciun alt punct de origine și niciun alt demers inferențial care să genereze cunoaștere nouă în afara analogiilor experienței. Mill se situează explicit în continuarea tradiției care vine de la Aristotel și Locke, potrivit căreia:

întreaga cunoaștere constă din generalizări pe baza experienței [...]. Nu există niciun fel de cunoaștere a priori, niciun adevăr care să poată fi cunoscut prin lumina interioară a minții noastre și întemeiat pe evidența intuitivă. Senzația și conștientizarea de către minte a propriilor acte sunt nu doar sursele exclusive, ci și singurele materiale ale cunoașterii noastre.²⁵

Această perspectivă epistemologică a dus asociaționismul psihologic pe un teritoriu care spre sfârșitul secolului al XIX-lea era revendicat de cercetările logice, de unde și problema eliminării psihologismului din logică, abordată în cadrul noilor proiecte filosofice întemeietoare, de la Gottlob Frege la Edmund Husserl.

Rădulescu-Motru receptează această problemă a trasării graniței epistemice dintre logică și psihologie și o va expune în lucrările sale. Astfel, el deosebește între gândirea în sens psihologic, înțelegând ca „activitate sufletească de cunoaștere”, și gândirea în sens logic, caz în care ne interesează „legile după care se găsește adevărul”.²⁶ În logică gândirea este redusă la un singur tip normativ; în psihologie este diversă: infantilă la copil, prelogică la omul primitiv, ori anormală la o persoană cu deficiențe mentale. De exemplu, să presupunem că două persoane urcă pe o potecă de munte, iar una susține că vede trei plopți, pe când cealaltă pretinde că vede trei brazi. În mintea primei persoane cei trei plopți vor evoca plopții fără soț din versurile lui Eminescu, iar a doua va gândi inferențial și va încerca să stabilească adevărul propoziției că a văzut trei brazi pornind de la adevărul acceptat al propoziției că plopții nu cresc la munte.²⁷ În primul caz avem un fapt psihologic, în al doilea, o inferență logică, astfel încât deosebim între gândire ca fapt sufletească și gândire logică.²⁸ Psihologia asociaționistă a lui Mill ne este de folos doar pentru cercetarea fenomenelor din prima categorie. Pe de altă parte, Rădulescu-Motru se plasează într-un cadru conceptual pozitivist atunci când își construiește teoria, preluând de la Mill proiectul unei construcții explicative de tip ipotetico-deductiv.²⁹

De asemenea, Rădulescu-Motru este receptiv și la programul de cercetare al psihologiei gestaltiste, încercând și în acest fel să asimileze criticile aduse de contemporanii săi asociaționismului cu privire la incapacitatea acestuia de a sesiza

fluiditatea proceselor psihice și caracterul lor interactiv și unitar. Și în această privință Rădulescu-Motru face operă de pionierat lexical privind terminologia psihologiei gestaltiste în limba română:

Caracteristica înțelegerii funcționale stă [...] în aducerea eului la originea evoluției vieții sufletești, eul pe care psihologia asociaționistă îl transformase într-un fel de *mixtum compositum finale*. Carl Stumpf [...] se oprește la următoarea împărțire: 1. Înfățișările (*Erscheinungen*) în care se cuprind senzațiile externe și interne, cu dispozițiile lor de spațiu și timp, apoi reprezentările memoriale ale acestor senzațiuni; 2) funcțiunile sufletești; 3) raporturile și 4) formațiunile sufletești care rezultă din împreunarea înfățișărilor cu funcțiunile sufletești.³⁰

Și asemenea exemple pot continua. Rădulescu-Motru reușește, în cazul fiecărei teme, să ofere o privire cuprinzătoare asupra teoriilor aflate în competiție și, aproape de fiecare dată, după ce surprinde diversitatea de păreri, iese din diversele dileme printr-o alegere pragmatică, pornind de la ultimele rezultate ale cercetării. În acest sens, asociaționismul este productiv nu atât prin el însuși, cât prin controversele pe care le-a generat și care au dus la depășirea lui.

CONCLUZIE. CURSUL DE PSIHLOGIE CA STATE OF THE ART

Așadar, atent la limitele asociaționismului și deschis spre ultimele noutăți teoretice și experimentale, Rădulescu-Motru ne propune o sinteză a stadiului cercetărilor din domeniu, iar rețeaua conceptuală care asigură structura *Cursului* reprezintă cadrul teoretic în care se va dezvolta psihologia științifică. Cursul poate fi considerat o prezentare a stadiului de atunci atins de psihologia științifică, iar acest caracter de *state of the art* este dat, înainte de toate, sub aspect formal, de articularea unei scheme conceptuale care, în linii mari, își păstrează valabilitatea și astăzi.

Regăsim în rețeaua conceptuală propusă de Rădulescu-Motru marea majoritate a termenilor-cheie din psihologia științifică. În primul rând, fenomenele psihice sunt analizate în relație cu corelatul lor neurofiziologic, de fiecare dată cu prezentarea celor mai recente rezultate din psihologia experimentală. În al doilea rând, în discurs este încorporat un nivel metafilosofic de reflecție, cu trimiteri la noutățile din științele din zona de vecinătate a psihologiei. În al treilea rând, Rădulescu-Motru are o atitudine activă față de istoria filosofiei și a psihologiei, integrând în schema categorială și concepte exploratorii, cvasi-speculative, de la cel de apercepție la cel de inconștient, dar și aducând în discuție teme de amplitudine filosofică precum evoluția culturii umane.

O scurtă privire comparativă asupra schemei conceptuale și a lexiconului psihologiei științifice utilizate în mediul universitar românesc atât în perioada interbelică, dar și după mai bine de patruzeci de ani, în anii 1960, atunci când psihologia își va reintra cât de cât în drepturile unei științe mature acceptate ideologic de regimul comunist, ne permite să constatăm că marea miză a reconectării a reprezen-

tat-o actualizarea tipului de discurs propus de Rădulescu-Motru în *Cursul de psihologie*. Fără pretenția unei selecții care să presupună o ierarhie, menționez, în ordine cronologică, apariția la doar un an distanță după *Cursul* lui Rădulescu-Motru a manualului *Elemente de psihologie (pentru școlile secundare de băieți și fete)* al profesorului I. Nisipeanu³¹, după o decadă, a *Manualului de psihologie pentru clasa a VI-a secundară*, care îi are drept autori pe I. Petrovici și N. Bagdasar³², în fine, a volumului *Psihologie* al lui I. Brucăr, apărut în anul 1947.³³

Este neîndoielnic faptul că se poate susține existența unei tradiții de cercetare în psihologie în spațiul cultural românesc, de la începuturile emancipării psihologiei ca știință de sub influența metafizicii speculative, în secolul al XIX-lea, și până la consolidarea acesteia, inclusiv sub aspect instituțional, după Primul Război Mondial. În termenii lui Traian Herseni, se poate vorbi despre o „cultură psihologică românească”³⁴, rezultat al acestei tradiții în care unul dintre punctele de cotitură în privința sincronizării tipului de discurs, prin adoptarea unui lexicon adecvat, l-a reprezentat publicarea de către Rădulescu-Motru a *Cursului de psihologie*.

NOTE

¹ Thomas S. Kuhn, „The Road since Structure”, p. 100.

² Un cititor familiarizat cu discuția despre incomensurabilitate care a urmat apariției Structurii revoluțiilor științifice va recunoaște aici o slăbire a poziției inițiale a lui Kuhn și evoluția sa spre un kantianism relativizat, chiar de factură darwinistă, prin acceptarea posibilității unei evoluții de tip transformacionist a schemelor conceptuale. Astfel, după ce își prezintă noua sa teorie de sorginte lingvistică bazată pe ideea de lexicon utilizat în comun de membrii unei comunități lingvistice, Kuhn își precizează și poziționarea sa filosofică: „De acum poate fi clar că poziția pe care o dezvolt este un gen de kantianism post-darwinist. Asemenea categoriilor lui Kant, lexiconul oferă condițiile experienței posibile. Dar categoriile lexicale, spre deosebire de predecesorii kantieni, pot să se schimbe și se schimbă, atât în timp cât și odată cu trecerea de la o comunitate la alta” (Thomas S. Kuhn, „The Road since Structure”, p. 104).

³ Thomas S. Kuhn, „Afterwords”, în *The Road since Structure. Philosophical Essays, 1970–1993*, p. 145.

⁴ Avertizez că voi utiliza în continuare cu fidelitate vocabularul propus de Rădulescu-Motru atât ca un scop în sine al cercetării, chiar aceasta fiind miza întreprinderii mele, dar și pentru a sublinia prin aceasta atât autenticitatea discursului său, cât și presuposițiile filosofice inerente acestuia, ușor de dezvăluit din perspectiva stadiului actual de dezvoltare a psihologiei.

⁵ C. Rădulescu-Motru, *Elemente de psihologie. Lecțiuni pentru școlile secundare*, pp. 26–27. Îi mulțumesc colegului Titus Lates pentru faptul că mi-a atras atenția asupra acestui fragment atât de relevant în raport cu proiectul cercetării mele.

⁶ C. Rădulescu-Motru, *Curs de psihologie*, p. 7.

⁷ *Ibidem*, pp. 5–6.

⁸ Am analizat pe larg toate aceste aspecte în: Constantin Stoenescu „Brentano’s View about Natural Science and Methodological Phenomenalism. A Comparison with John Stuart Mill’s Approach”, în I. Tănăsescu, A. Bejinariu, S. Krantz Gabriel, C. Stoenescu (eds.), *Brentano*

no and the Positive Philosophy of Comte and Mill. With Translations of Original Writings on Philosophy as Science by Franz Brentano, Berlin, Boston, De Gruyter, 2022, pp. 223–244.

⁹ C. Rădulescu-Motru, *Curs de psihologie*, p. 14.

¹⁰ *Ibidem*, p. 27.

¹¹ C. Rădulescu-Motru, *Elemente de metafizică pe baza filosofiei kantiene*, p. 426.

¹² *Ibidem*, p. 428.

¹³ *Ibidem*, p. 431.

¹⁴ C. Rădulescu-Motru, *Curs de psihologie*, p. 88.

¹⁵ Pentru o cercetare pe larg asupra acestui aspect, vezi Constantin Stoescu, „Conștiința oglindă, conștiința transcendentă și personalismul energetic”, *Analele Universității din București. Seria Filosofie*, LIX (1), 2010, pp. 107–112.

¹⁶ C. Rădulescu-Motru, *Elemente de metafizică pe baza filosofiei kantiene*, p. 433.

¹⁷ Rădulescu-Motru precizează: „Tendința cărții de față este strict științifică. Strict științifică în înțelesul deplin al cuvântului: nu vom omite a da faptelor vieții sufletești explicarea științifică, acolo unde această explicare s-a găsit, dar nu vom cădea în exagerarea de a face pe cititor să creadă că toate obscuritățile vieții sufletești sunt de acum înainte înlăturate de știință” (C. Rădulescu-Motru, *Curs de psihologie*, p. 88).

¹⁸ C. Rădulescu-Motru, *Curs de psihologie*, p. 92.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Pentru această interpretare a începuturilor psihologiei științifice, vezi Gary Hatfield, „Objectifying the Phenomenal in Experimental Psychology: Titchener and Beyond”, *Philosophia Scientiae*, 19 (3), 2015, pp. 73–94.

²¹ C. Rădulescu-Motru, *Curs de psihologie*, p. 116.

²² Christian Beenfeldt, *The Philosophical Background and Scientific Legacy of E. B. Titchener's Psychology: Understanding Introspectionism*, p. 41.

²³ Pentru dezvoltarea acestui punct de vedere, vezi Gary Hatfield, „Objectifying the Phenomenal in Experimental Psychology: Titchener and Beyond”, *Philosophia Scientiae*, 19 (3), 2015, pp. 73–94.

²⁴ Edward Titchener, *Lectures on the Experimental Psychology of the Thought-Processes*, pp. 24–28.

²⁵ John St. Mill, *Essays on Ethics, Religion and Society*, p. 125.

²⁶ C. Rădulescu-Motru, *Elemente de psihologie. Lecțiuni pentru școlile secundare*, p. 166.

²⁷ *Ibidem*, p. 167.

²⁸ *Ibidem*, pp. 246–247.

²⁹ M-am ocupat pe larg de acest aspect în Constantin Stoescu, „C. Rădulescu-Motru și proiectul pozitivist al psihologiei ca știință”, *Studii de istorie a filosofiei românești, XV: Problema conștiinței*, coord. Alexandru Surdu, Viorel Cernica, Mona Mamulea, Mihai Popa, Titus Lates, București, Editura Academiei Române, 2019, pp. 29–42.

³⁰ C. Rădulescu-Motru, *Curs de psihologie*, p. 25.

³¹ I. Nisipeanu, *Elemente de psihologie (pentru școlile secundare de băieți și fete)*, București, Editura Librăriei H. Steiberg & Fiul, 1924.

³² I. Petrovici, N. Bagdasar, *Manual de psihologie (pentru clasa a VI-a secundară)*, București, Editura Librăriei Socec & Co., 1934.

³³ I. Brucăr, *Psihologie*, București, Editura de Stat, 1947.

³⁴ Vezi Traian Herseni, *Cultura psihologică românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Beenfeldt, Christian, *The Philosophical Background and Scientific Legacy of E. B. Titchener's Psychology: Understanding Introspectionism*, New York, Springer, 2013.
- Brucăr, I., *Psihologie*, București, Editura de Stat, 1947.
- Hatfield, Gary, „Objectifying the Phenomenal in Experimental Psychology: Titchener and Beyond”, *Philosophia Scientiæ*, 19 (3), 2015, pp. 73–94.
- Herseni, Traian, *Cultura psihologică românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.
- Kuhn, Thomas S., „The Road since Structure”, în *The Road since Structure. Philosophical Essays, 1970–1993, with an Autobiographical Interview*, eds. James Conant, John Haugeland, Chicago and London, The University of Chicago Press, 2000.
- Mill, John St., *Essays on Ethics, Religion and Society*, ed. by J. M. Robson, introduction by F. E. L. Priestley and D. P. Dryer, volume X, University of Toronto Press, Routledge and Kegan Paul, 1969.
- Nisipeanu, I., *Elemente de psihologie (pentru școlile secundare de băieți și fete)*, București, Editura Librăriei H. Steinberg & Fiul, 1924.
- Petrovici, I.; N. Bagdasar, *Manual de psihologie (pentru clasa a VI-a secundară)*, București, Editura Librăriei Socec & Co., 1934.
- Rădulescu-Motru, C., *Curs de psihologie*, București, Editura Cultura Națională, 1923.
- Rădulescu-Motru, C., *Elemente de psihologie. Lecțiuni pentru școlile secundare*, ed. a VII-a revăzută, București, Editura Socec & Co., 1941.
- Rădulescu-Motru, C., *Elemente de metafizică pe baza filosofiei kantiene*, în C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic și alte scrieri*, antologie de Gh. Al. Cazan, București, Editura Eminescu, 1984.
- Titchener, Edward, *Lectures on the Experimental Psychology of the Thought-Processes*, New York, Arno Press, 1973.